

Anton Arko
doktorant Filozofski fakultet
Univerzитета u Ljubljani
a2arko@yahoo.com
UDK: 371.671 (497.4):94 (075.2)
94 (075.2):371.671 (497.4)
DOI: <https://doi.org/10.62215/2744-2365.2024.5.5.129>
Pregledni rad

JOSIP BROZ TITO I PARTIZANSKE BORBE 1943. U SLOVENSKOJ OSNOVNOŠKOLSKOJ LEKTIRI

Apstrakt: U radu se obrađuje osnovnoškolska lektira od 1. do 4. razreda koja se koristila za vrijeme socijalističke Jugoslavije u SR Sloveniji. Na početku se daju povijesne okolnosti i ideološke smjernice reforme školstva, a dalje se rad usmjerava na prikaz Josipa Broza Tita i partizanskih borbi 1943. godine. Na temelju primjera u radu se nastoji istaknuti vrednovanje sadržaja, subjektivnosti autora i naturalističkog pristupa u prikazivanju ratne brutalnosti. Rad se završava analizom pregledanog sadržaja.

Ključne riječi: osnovna škola, lektira, Jugoslavija, partizani, Tito, Slovenija

Abstract: The paper deals with primary school reading materials from the 1st to the 4th grade, which were used during the socialist Yugoslavia in the Federal Republic of Slovenia. At the beginning, the historical circumstances and ideological guidelines for the reform of education are given, and further, the paper focuses on the depiction of Josip Broz - Tito and the partisan battles of 1943. Based on examples, the paper tries to highlight the evaluation of the content, the subjectivity of the authors and the naturalistic approach in depicting the brutality of war. It concludes with an analysis of the reviewed content.

Key words: elementary school, reading books, Yugoslavia, partisans, Tito, Slovenia

Pedagoške smjernice nakon Drugog svjetskog rata

Za vrijeme okupacije slovenskog teritorija tijekom Drugog svjetskog rata uvedeni su novi školski sustavi, čija je primarna zadaća bila preodgoj slovenske djece. S razvojem oslobodilačkog pokreta već je na oslobođenom teritoriju organizirano partizansko školstvo, koje je postalo temelj za razvoj poslijeratnog školstva. Nakon preuzimanja vlasti i provedbe revolucije u svim područjima državne uprave, val promjena zahvatio je i obrazovanje. U ljeto 1945. nova je vlast nacionalizirala sve privatne škole koje su pripadale Crkvi. Škola je postala državni aparat za odgoj i obrazovanje djece u poslušne socijalističke građane u duhu marksističko-lenjinističke ideologije, jer je „Komunistička partija Slovenije nastojala obrazovanje podrediti vlastitim ideološkim i političkim potrebama“.¹

Vodila se borba za očuvanje stečevina narodnooslobodilačke borbe i izgradnju socijalizma. Budući da je škola služila učvršćivanju totalitarne komunističke vlasti i ostvarivanju ideološko-političkih ciljeva, vladajuća je skupina pažljivo bdjela nad odgojno-obrazovnim procesom u školskom sustavu. Zato su se u to vrijeme dogodile velike i radikalne promjene na području obrazovanja. „U četrdeset i pet godina bilo je više školskih reformi nego prije u cijeloj povijesti škole.“² Temeljitom sadržajnom obnovom posebno su pogođeni školski društveni predmeti. Prijedlozi reforme školstva izrađivani su na temelju ideoloških smjernica formuliranih na kongresima KPJ, a kasnije i SKJ. „Usadite u duše naše omladine one ideje koje su naši borci pronijeli kroz rat“.³ Tako se Josip Broz Tito obratio prosvjetnim radnicima i jasno im rekao kako se odgoj i obrazovanje treba odvijati u školi. Obrazovanje ne treba biti samo za školu, već ga treba povezati sa životom i tako u djetetu postaviti temelje nove društvene ideologije ili, kako je napisao Jože Hainz: „Škola mora biti toliko povezana sa životom da sudjeluje u ideološkoj borbi protiv svega što bi kočilo naš put u socijalizam.“⁴

¹ Valerija Bernik Burja, *Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem*, doktorska disertacija (Ljubljana, 2006), 18.

² Stane Okoliš, *Zgodovina šolstva na Slovenskem* (Ljubljana, 2009), 109.

³ Vlado Schmidt, „Smernice sodobnega pedagoškega dela“, *Popotnik* 63 (Ljubljana, 1945-946), 7.

⁴ Jože Hainz, „O pouku zgodovine na osnovni šoli“, *Popotnik* 65 (Ljubljana, 1948), 291.

Lektire

Ali, kako je bilo ideološko i političko obrazovanje u slovenskoj nastavi? Kada čitate knjige, lektire, časopise itd. odgojni i obrazovni aspekt više korespondiraju nego u drugim predmetima, pa je uloga obrazovanja bila mnogo veća. Ili kako kaže Erna Muser: „...naša stalna briga za čitanje knjiga i druge, izvannastavne lektire naših učenika, osobito s obzirom na ubrzano vrijeme, koje neprestano donosi nove oblike borbe za socijalizam, razumljiva je i nužna. Uostalom, slovenski je jezik, uz druge predmete, i predmet koji najuže spaja idejni, politički, umni i estetski odgoj.“⁵

Nadalje, Muserjeva ističe ulogu političkog uvjerenja nastavnika u nastavi: „Učitelj koji sve predmete obrađuje s uvjerenjem i iskustvom, odnosno svjesno sa stanovišta marksizma-lenjinizma, koji se za njih dovoljno stručno i ideološki ispravno priprema, neće imati posebnih problema s čitanjem sastavaka.“⁶ Lektira treba biti primjerena razvojnom stupnju djeteta, ali tako da postavlja temelje socijalističkog, dijalektičko-materijalističkog svjetonazora.

Sada da vidimo kako je sa sadržajima vezanim uz partizanske bitke 1943. godine. O tome je dosta napisano u udžbenicima povijesti i u povijesnim knjigama, ali zanima nas, koliko su ili da li su uopće te borbe zastupljene u slovenskoj školskoj lektiri od 1. do 4. razreda osnovne škole. Pregledom lektire za taj stupanj školovanja od 1946. do 1990. godine, odnosno za razdoblje 44 godine, nalazimo 5 sadržaja, vezanih za partizanske borbe 1943. godine.

Četrta čitanka, 1946.

Prvi nama zanimljiv sadržaj pojavio se 1946. godine u lektiri za 4. razred. Opis je to Bitke na Neretvi kroz oči ranjenika. Svoja sjećanja navodi hrvatski pedagog, političar i književnik Vladimir Nazor. Pogledajmo sažetu verziju zanimljivijih odlomaka:

⁵ Erna Muser, „O pouku slovenskega jezika“, *Popotnik* 65 (Ljubljana, 1948), 286 – 287.

⁶ *Ibid*, 287.

S ranjenicima preko Neretve

Proveo sam jako teške dane (zapravo jako teške noći), otkako smo prešli rijeku Neretvu kod Jablanice i stigli u hercegovačke planine. (...) dobio sam visoku temperaturu. Tito me izveo iz zajedničke sobe i odredio mi jednu posebnu sobicu. (...) Stigli smo i nagurali se u Jablanici. Neprijatelj ju je, nakon što su ga partizani srušili, žestoko bombardovao zrakoplovima. Srušene kuće, požari, nesahranjeni leševi ljudi i konja; grad gotovo bez stanovnika. (...) Iako sam bio veoma umoran i pospan, čekao sam zapovijed da prijedemo rijeku. (...) U zoru vode me ka rijeci. Obala je visoka i strma. Drug Volođa je, pre nego što je došao neprijatelj, znački i na vrijeme srušio dugi visoki most, a zatim za nas brzo dole iznad same vode izgradio usku drvenu mostljiku za konje i pješake. (...) Preko mosta neprestano prolazi konvoj. Teče, ali samo poput tankog mlaza vina ili vode iz slavine u bačvi. Koliko će ovo još trajati? Ali dan raste, sunce je izašlo. Ako nas avion vidi, pokolj će biti ovdje. Imamo sreće, aviona nema, iako negdje preko rijeke grme topovi i neprijateljske granate zlokobno zvižde nad našim glavama. I nitko ne smije sići dok i posljednji ranjenik ne prođe: Titova naredba. (...) Tu se skupila sva tuga ratovanja, tresa, leđi, boli... ali nitko ne tuži, nitko ne proklinje. (...) Već je bio sumrak kad sam i ja mogao vrlo oprezno i polako zakoračiti na mostić. (...) Stigao sam na drugu stranu. Sada treba ići uz rijeku nekakvom kamenom stazom, ali ja sam gladan, žedan, slab, jedva vidim naprijed. (...) Stavili su me na nosila, s naporom su me digli na visinu. (...) Uvečer sam prvi put uzjahao konja i uz grmljavinu topova počeo se penjati po hercegovačkim planinama.⁷

Ova priča, koja se 1946. godine prvi put pojavila u čitanci za 4. razred, ostaje na spisku sadržaja 15 godina. Novom čitankom iz 1961. Bitka na Neretvi nestaje iz skupa tekstova. Već u godinama 1946.-1947., sadržaj spomenute lektire znatno se mijenja. Više se primjećuje zajedničkih jugoslavenskih sadržaja, a manje slovenskih. Ima i više

⁷ Oskar Hudales (ur.) (et al.), *Četrta čitanka*, Ljubljana: DZS, 1946, str. 223-226.

partizanske tematike, nešto nauštrb prizora iz prirode, a nešto zbog većeg obima knjige. Sve do 1949. sadržaji marljivo prate jugoslavensku politiku odnosno odnos prema Sovjetskom Savezu. Posle toga oslonac na potonjeg otpada, pa tako i u lektirama više nema priča o Staljinu i sovjetskim postignućima. Sukobe iz 1943. godine, koji su se vodili između partizana i okupatora, uvodi u lektire i četrdeset deveta godina. Te godine su se po prvi put pojavile priče *Partizanski tenk*, *Bitka u Jelenovom žlebu* i *Pohorski bataljon*.

Druga Čitanka, 1949.

U lektiri za 2. razred osnovne škole, nakon početnih tekstova koji govore o Titu i Jugoslaviji, vrlo brzo možemo naići na kratku priču sa naslovom *Partizanski tenk*. Radi se o napadu partizana na Nijemce i na položaj slovenskih antikomunističkih jedinica.

Partizanski tenk

Bilo je to 1943. godine, četrnaest dana nakon talijanske kapitulacije. Partizani su granatirali Kostanjevicu, koja je uz Ljubljanu bila jedina domobranska postaja. Pucali su iz topova i minobacača. Seljaci su te dane uglavnom provodili u podrumima. Jedne su pak noći čuli povike Švaba i tutnjavu tenkova. Otišli su pogledati prozore, da vide što se događa. Kad primjećuju, kako se Švaba divi prvome tenku, koji se pojavio na putu. Mislio je, da je njihov. Čim mitraljez zazvecne, Švaba se sruši u putnu prašinu. Švabe i domobrani shvate, da je tenk partizanski i kao u tren našli su se s druge strane Krke.⁸

Međutim, ova kratka bilješka, koja na duhovit način opisuje incident s tenkom, sa gledišta je historiografije terminološki donekle kontroverzna. Naime, sve do talijanske kapitulacije 8. rujna 1943. u takozvanoj Ljubljanskoj pokrajini protiv partizana borile su se *vaške straže* (čuvari sela), službeno nazvane MVAC (*Milizia volontaria anticomunista*). Nakon talijanske kapitulacije partizani su na Turjaku i sa zaplijenjenim

⁸ Bogumil Gerlanc (ur.) (et al.), *Druga čitanka*, Ljubljana: DZS, 1949, str. 12.

talijanskim topovima porazili seoske, to jest *vaške straže*. A slovensko domobranstvo, nova formacija, koja se borila protiv partizana i komunizma i koja se spominje u ovoj priči, osnovana je tek 6. prosinca, iako je nezvanično postojala od 24. rujna. Tako je gotovo nemoguće, da partizani napadnu domobransku posadu u Kostanjevici već 14 dana nakon kapitulacije Italije, jer ta posada u ono vrijeme još nije postojala. Događaj se najvjerojatnije zbio krajem rujna ili početkom listopada, kao što je poznato prema izvorima.⁹ Sa godinom 1953. priča *Partizanski tenk* gubi svoje mjesto u lektiri, unatoč njezinom većem obimu.

Četrta čitanka, 1949

Nastavljam sa lektinom za 4. razred osnovne škole, koja 1949. godine po prvi put obrađuje bitku između partizana i Talijana u Jelenovom žlebu. Cankareva i Gubčeva brigada sukobile su se s talijanskim bataljonom divizije Macerata. Pogledajmo zapis u čitanci.

Borba u Jelenovom žlebu

Idemo prema Jelenovom žlebu (...) Začula se harmonika Cankareve brigade i odjeknula pjesma šumom. Izviđači napreduju do zavoja. Kad stignu tamo, začuje se teška buka – mitraljeza. Talijanska zasjeda. Među nama nema uzbuđenja. Zapovjednik mirno zapovijeda: „Pratež natrag!, Natrag na sigurno sa ranjenicima. Prvi bataljon naprijed! Mitraljesci naprijed! Kuriri kod mene! (...) Neka Cankareva brigada prodire odozdo sa dva bataljona! Neka bataljon Gubčeve brigade u zauzimanju visina odmah udari Talijanima u leđa!“ (...) Mitraljezi zveckaju, mine zavijaju, eksplodiraju, razlijeću se. Iz naših brigada čuje se „Hura, napad“. Talijani su opkoljeni. Čvrst, čeličan partizanski обруч uhvatio ih je za vrat i steže ih sve čvršće i uže. Talijani se vrte kao u začaranom krugu. Posvuda gledaju smrti u oči. Pamet ih napušta. Bacaju sve i u jatima preskaču cestu. Ispod ceste široka je provalija. Talijani bezglavo srljaju

⁹ Tone Ferenc, *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja, 1967, str. 467.

pravo u nju. Partizani broje ratni plijen: dvjesto mina, dvadeset i pet tisuća komada streljiva, sto dvadeset pušaka, osam teških mitraljeza, minobacači, mitraljezi, bombe, radiostanice ... Više od 150 Talijana ostalo je na bojištu u Jelenovom žlebu, sličan ih je broj u provaliji poginuo. (...) „Naprijed” zapovijeda zapovjednik. Proljetna noć 1943. pada na zemlju.¹⁰

Riječ je o sukobu koji je, prema izvorima,¹¹ partizanima donio sličnu zalihu streljiva i oružja. Iznad svega, ispunjavao je borce optimizmom i ulijevao im samopouzdanje, jer je to bila najveća partizanska pobjeda nad talijanskim okupatorom. Opis sukoba u Jelenovom žlebu već 1953. godine više se ne pojavljuje u lektiri, jer je premješten u 4. čitanku, gdje ostaje do 1960. godine.

Među borbama iz 1943., koje se pojavljuju u lektirama nakon Drugog svjetskog rata, osvrnut ću se i na žalosnu sudbinu Pohorskog bataljona, koja se pak dogodila na samom početku te godine. Logor bataljona, koji je tada brojao 70 boraca, opkolilo je oko 2000 njemačkih vojnika. Nakon dva i pol sata borbe pali su svi partizani osim jednoga, koji je bio ranjen. Njemačka strana imala je 19 poginulih i 20 ranjenih.¹² Pogledajmo kako taj sukob opisuje France Filipič u Četvrtoj čitanci iz 1949. godine.

Pohorski bataljon

Neočekivano je na stražarnici zapucketalo. Uslijedila je tišina. Svima je kroz mozak proletjela goruća misao: napad! Dakle, oni su otkriveni. I postalo im je žao lijepog logora, gdje je bilo u zemunicama tako domaće i toplo. (...) „Na položaje” (...) Njemački minobacač zajecnuo je među drvećem, mine su padale u logor. (...) Sa osmatračnice na gustoj smrijeci Šarhov Pepček slao je vatrene pozdrave. Gropa i Gustl pucali su klečeći uz zemunicu odmah do ženskog voda. Kad je mali mitraljezac Nande vidio, kako se Švabe povlače, oduševljeno skočio je na okop, ali se

¹⁰ Bogumil Gerlanc (ur.) (et al.), *Tretja čitanka*. Ljubljana: DZS, 1949, str. 145-147.

¹¹ Tadeja Tominšek, Čehulić (et al.), „Sledi bitke pri Jelenovem žlebu v virih in javnih razpravah“. *Kronika*, 66, 2018, 3, str. 659.

¹² France Filipič, *Pohorski bataljon. Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*. Ljubljana: Borec, 1963, str. 330.

usred rafala zateturao smrtno pogođen. Miloš, koji je ležao do njega, zgrabio je mitraljez. Ispunilo ga je do tada nepoznato zadovoljstvo dok je oružje lajalo ispred njega na napadače. Katarina je sa ženama zauzela zapadni dio logora. Sonja i Silva tukli su iz svojih austrijskih pušaka. (...) Gropa je mislio, da će to biti samo okršaj, ali mu je postajalo sve jasnije, da su ih Nijemci napali golemom nadmoći i da su opkoljeni. Mina je udarila iza zemunice, a Gropa se umalo onesvijestio od silovitog pritiska. (...) „Nestaje municije!“ Da, svega su imali dosta u ovom logoru, jedino ne municije. Kosi još samo Silvin mitraljez. (...) Lojzek pada, Pepček pada naglavce sa drveta. Sonja zaostane, nađe se usred zelenkastih čudovišta. Izvuče zadnju bombu iza pojasa i baci je na tlo ispred sebe. Šarh se hvata za grudi, metak mu je probio pluća. Svjetlost iznad njega gasi se. Borba je završena.¹³

Ova priča, koja opisuje tragični kraj Pohorskog bataljona, bila je prisutna u lektirama sve do 1974. godine. S padom Pohorskog bataljona partizanski pokret u Štajerskoj bio je ozbiljno ograničen.

Tretja čitanka, 1960.

Najkasnije, tj. 1960. godine, događaj iz Bitke na Sutjesci uvršten je u lektiru za osnovnu školu. Zapis je to, koji između bitaka iz 1943. najduže ostaje u lektirama, to jeste do 1989. Radi se o Titovom psu Luksu, zbog kojega je Tito preživio eksploziju bombe.

Tito priča o Luksu

Na početku rata imao sam psa po imenu Luks. Jednog dana Nijemci su nas gađali. Bilo je to u zapadnoj Bosni. Više naših drugova i drugarica povučeno je bilo u vrtači na padini nekog položaja. (...) Luks je ležao kraj moje glave i čvrsto mi je stisnuo tijelo uz jednu stranu lica. Nije bio čist, smrdio je na kugu i bio je pun ušiju. Osim toga oduzimao mi je pogled. (...) Stalno sam odgurivao Luksa. Ali ništa nije pomoglo; popeo mi se na vrh

¹³ Bogomil Gerlanc (ur.) (et al.), *Četrta čitanka*. Ljubljana: DZS, 1949, str. 249-251.

glave i nije se hteo pomaknuti. (...) Kad bih ga odgurnuo, njegovo tijelo bi jednostavno palo natrag na moje lice kao nepuna vreća žita. (...) Odjednom, usred te buke, osjetih, kako drhti; onda se potpuno smirio. Zaustavio je dio gelera, koji bi mi inače prošao kroz glavu.¹⁴

Zaključak

Ovim, petim zapisom, zaključili smo pregled priča, vezanih uz partizanske bitke 1943. Pogledajmo sad nekoliko završnih misli i nalaza. Između pet bitaka tri su one, koje su se dogodile na slovenskom teritoriju, a dvije, koje su se desile u Bosni i Hercegovini. Tako se i Tito među razmatranim tekstovima spominje samo u dva slučaja.

Za zapise koje smo pregledali možemo zaključiti da, osim povijesnih činjenica, sadrže i subjektivnu notu, koja se između ostalog očituje u idealiziranoj slici partizanske borbe („Talijanska zasjeda. Među nama nema uzbuđenja; Tu se skupila sva tuga ratovanja, trese, ledi, boli... ali nitko ne tuži, nitko ne proklinje.“), romantiziranim slikama, demonstriranje neprijateljske nesposobnosti („Talijani se vrte kao u začaranom krugu. Posvuda gledaju smrti u oči. Pamet ih napušta“) i dramtizaciji teksta („Ispunilo ga je do tada nepoznato zadovoljstvo dok je oružje lajalo ispred njega na napadače“). Budući da je riječ o lektiri, a ne o povijesnim udžbenicima, to nije sporno, no istina je da se na taj način stvarni događaji djetetu prikazuju u nešto drugačijoj nijansi. Postavlja se i pitanje je li doista bilo potrebno školarcima od 7 do 10 godina prikazivati scene nasilja i ratne strahote kako bi im se usadile vrijednosti koje je donio NOB.

Partizansko vojno djelovanje iz godine 1943. nalazimo dakle u lektiri za početne razrede osnovne škole od 1949. do 1989. godine. U postsocijalističkim lektirama, tj. nakon 1991., kada se Slovenija osamostalila, pak tih sadržaja više nije moguće pronaći.

¹⁴ Vladimir Cvetko (ur.) (et al.), *Treće berilo.*, Ljubljana: DZS, 1960, str. 56.

JOSIP BROZ TITO AND PARTISAN STRUGGLE IN 1943 IN THE SLOVENIAN PRIMARY SCHOOL READING MATERIAL

Summary

We can conclude that, in addition to historical facts, the records we reviewed also contain a subjective note, which is manifested, among other things, in an idealized image of the partisan struggle (“Italian ambush. There is no excitement among us; All the sadness of war gathered there, shaking, freezing, hurting... but no one complains, no one curses.”), romanticized images, demonstrating the enemy’s incompetence (“The Italians are spinning like in a vicious circle. Everywhere, they look death in the eye. They are losing their mind”) and the dramatization of the text (“He was filled with a satisfaction unknown until then as the weapons barked in front of him at the attackers”). Since this is the reading material and not history textbooks, this is not disputed, but the truth is that the real events are presented to the child in a slightly different shade. The question is also raised whether it was really necessary to present scenes of violence and war horrors to schoolchildren aged 7 to 10 in order to instill in them the values brought by the Peoples’ Liberation Struggle.

Therefore, the Partisan military activity in 1943 can be found in the reading material for the first grades of elementary school in the period from 1949 to 1989. In the post-socialist reading material, i.e. after 1991, when Slovenia became independent, those contents can no longer be found.

Izvori i literatura

Bernik Burja, Valerija: *Vsebinske in metodološke spremembe v osnovnošolskih učbenikih zgodovine od konca 19. do začetka 21. stoletja na Slovenskem*, doktorska disertacija. Ljubljana, 2006., 18.

Cvetko, Vladimir (ur.) (et al.): *Tretje berilo*. Ljubljana: DZS, 1960, str. 56.

Ferenc, Tone: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Obzorja, 1967, str. 467.

Filipič, France: *Pohorski bataljon. Poglavlje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji*. Ljubljana: Borec, 1963, str. 330.

Gerlanc, Bogumil (ur.) (et al.): *Druga čitanka*. Ljubljana: DZS, 1949, str. 12.

Gerlanc, Bogumil (ur.) (et al.): *Tretja čitanka*. Ljubljana: DZS, 1949, str. 145-147.

Gerlanc, Bogomil (ur.) (et al.): *Četrta čitanka*. Ljubljana: DZS, 1949, str. 249-251.

Hainz, Jože: „O pouku zgodovine na osnovni šoli“. *Popotnik*, 65 (Ljubljana, 1948), 291.

Hudales, Oskar (ur.) (et al.): *Četrta čitanka*. Ljubljana: DZS, 1946, str. 223-226.

Muser, Erna: „O pouku slovenskega jezika“. *Popotnik*, 65 (Ljubljana, 1948), 286 – 287.

Okoliš, Stane: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana, 2009., 109.

Schmidt, Vlado: „Smernice sodobnega pedagoškega dela“. *Popotnik*, 63 Ljubljana, 1945 - 1946, 7.

Tominšek Čehulić, Tadeja (et al.): „Sledi bitke pri Jelenovem žlebu v virih in javnih razpravah“. *Kronika*, 66, 2018, 3, str. 659.